

Fra Kritik og apologetik til
Kampen om religiøse tekster i antikken

Antikken og kristendommen

NYHEDSBREV 4

DECEMBER 2006

Det Teologiske Fakultet
Aarhus Universitet
December 2006

Dette nyhedsbrev er redigeret af Anders-Christian Lund Jacobsen og Jakob Engberg.

Forskningsgruppen ledes af

Anders-Christian Lund Jacobsen, lektor, Afdeling for Systematisk Teologi
(koordinator af aktiviteterne i satsningsområdet *Jøder, kristne og hedninger i antikken*)

Nils Arne Pedersen, lektor, Afdeling for Kirkehistorie og Praktisk Teologi

Anders Klostergaard Petersen, lektor, Afdeling for Religionsvidenskab

Aage Pilgaard, lektor, Afdeling for Gammel og Ny Testamente

Alle, der har modtaget nyhedsbrevet med posten, står på vores adresseliste. Såfremt man ikke længere ønsker at være på listen eller af en eller anden grund ikke har modtaget Nyhedsbrevet, skal henvendelse rettes til Anne-Grethe Jørgensen Dion, e-mail ajd@teo.au.dk; tlf. (+45) 8942 2263. Nyhedsbrevene 1-4 er nu også tilgængelige på fokusområdets hjemmeside på adressen: <http://www.relnorm.au.dk/nyheder/nyhedsbreve/tema1>.

Indholdsfortegnelse

ANTIKKEN OG KRISTENDOMMEN, BERETNING 2005/2006.....	3
PROJEKTBEKRIVELSE: KAMPEN OM RELIGIØSE TEKSTER I ANTIKKEN.....	4
PRÆSENTATION AF NY INTERNATIONAL SKRIFTSERIE OG AF DET FØRSTE BIND HERI.....	10
PRÆSENTATION AF ANTOLOGI: TIL FORSVAR FOR KRISTENDOMMEN – TIDLIGE KRISTNE APOLOGETER.....	14
PRÆSENTATION AF ADJUNGERET PROFESSOR JÖRG ULRICH.....	15
PRÆSENTATION AF ADJUNGERET PROFESSOR EINAR THOMASSEN.....	16
PRÆSENTATION AF SAMARBEJDE MED FINSK FORSKNINGSPROJEKT: THE FACES OF THE OTHER – OTHERNESS IN THE GRECO-ROMAN WORLD.....	18
PRÆSENTATION AF SAMARBEJDE MED: THE NORDIC NAG HAMMADI AND GNOSTICISM NETWORK.....	19
PRÆSENTATION AF GÆSTENDE PH.D.-STIPENDIAT BART VANDEN AUWEELE.....	20
PRÆSENTATION AF GÆSTENDE PH.D.-STIPENDIAT JENNIFER HART	22
RESUMÉ AF ANDRE DANSKE OG INTERNATIONALE GÆSTEFØRELÆSNINGER OG -SEMINARER 2005/2006	23
PRÆSENTATION AF PROGRAM FOR 2007: KONFERENCE, FORSKNINGSPLAN OG GÆSTEFØRERER.....	26

Antikken og Kristendommen, beretning 2005/2006

Ved Anders-Christian Jacobsen

Det seneste nyhedsbrev fra forskningsgruppen *Antikken og Kristendommen* udkom i juli 2005. Siden da er meget sket: Der har været afholdt en række seminarer; projektet har været gæstet af mange spændende forskere; bøger er publiceret og et nyt forskningsprojekt er blevet formuleret.

Fra apologetik til religiøse tekster

Siden januar 2003 har forskningsgruppen arbejdet med projektet *Jøder, kristne og hedninger i antikken – Kritik og apologetik*. Se satsningsområdets hjemmeside: <http://www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/jkh>. Dette projekt afsluttes som planlagt med en international konference i januar 2007. I løbet af det seneste år har projektgruppen påbegyndt et nyt forskningsprojekt, der løber frem til januar 2010. Dette projekts titel er *Kampen om religiøse tekster i antikken*, og udgør tema 1 under Aarhus Universitets fokusområde *Religion som normsætter*. Projektet undersøger religiøse teksters normerende funktion i religiøse diskurser i antikken. Mens apologetikprojektet især fokuserede på forholdet mellem kristendommen og andre religioner i antikken, fokuserer det nye projekt især på, hvordan for-

skellige former for tidlig kristendom anvendte tekster i forsøget på at normere deres egne synspunkter og afvise andres. Projektet præsenteres nærmere i det følgende. Yderligere information om projektet kan ses på fokusområdets hjemmeside:

<http://www.relnorm.au.dk/tema1/tema1index>.

Apologetikken

Arbejdet med apologetikken, som nu afsluttes, har været udbytterigt. Fundamentet i projektet har været månedlige seminarer på Det Teologiske Fakultet i Århus, hvor mange temaer og tekster er blevet læst og drøftet. Det har udviklet alle de deltagende forskeres forståelse af temaet og bidraget væsentligt til den tværfaglige diskussion blandt de af fakultetets forskere, der beskæftiger sig med antikken og med tidlig kristendom. Arbejdet har også givet sig udslag i bogudgivelser, undervisning for fakultetets studerende og folkelig formidling af temaet. De to seneste bogudgivelser fra projektet præsenteres i dette nyhedsbrev, og der er flere bøger fra apologetikprojektet på vej. De publiceres i løbet af 2007 og begyndelsen af 2008. Der vil desuden blive udarbejdet en slutrapport fra

projektet, hvori erfaringer og resultater vil blive samlet.

Økonomien

Apologetikprojektet blev finansieret af Aarhus Universitets Forskningsfond og Det Teologiske Fakultet samt af mindre eksterne bevillinger. Projektet *Kampen om religiøse tekster i antikken* under fokusområdet *Religion som normsætter* finansieres ligeledes af Aarhus Universitets Forskningsfond og Det Teologiske Fakultet, men i tillæg dertil har projektet netop modtaget en større bevilling (1.500.000 kr.) fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation. Disse bevillinger gør det muligt at ansætte stipendiater i forbindelse med projektet samt at gennemføre seminarer, konferencer, publicering mm som planlagt.

Projektbeskrivelse: Kampen om religiøse tekster i antikken

Ved projektgruppen

Med overskriften *Kampen om religiøse tekster i antikken* fokuserer forskningsprojektet på et konfliktområde, som blev afgørende for kristendommens udvikling.

Der skulle gå flere århundreder, inden kirken nåede til enighed om, hvilken gruppe af tekster, der skulle være normerende for den kristne forkyndelse. Intet var givet på forhånd, og utallige konflikter opstod mellem kristne, der havde divergerende

Projektgruppen

Projektgruppens faste deltagere består i øjeblikket af 12 forskere fra Det Teologiske Fakultet. I gruppen indgår både eksegeter, historikere, systematikere og religionsvidenskabsfolk. Desuden er prof. Einar Thomassen, Bergen og prof. Jörg Ulrich, Halle fast tilknyttet til gruppen som adjungerede professorer ved fakultetet. Arbejdet er endvidere helt afgørende præget af, at projektet kontinuerligt gæstes af eksterne forskere. En oversigt og adresseliste over deltagere og ledelse findes på webadressen: <http://www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/jkh> .

rende opfattelser af evangeliets budskab. Den mest levedygtige opfattelse afspejles i de tekster, der blev samlet i den nytestamentlige kanon.

Ved gennem mange år at have favoriseret en bestemt samling af skrifter og have anvendt dem i gudstjeneste og undervisning har kristne som religiøs og social gruppe konsolideret deres egen identitet og afgrænset sig fra andre kristne

og ikke-kristne religiøse grupper med alternative holdninger. Skrifterne blev dermed normative for de troendes livs- og verdensanskuelse. Men selv inden for en religiøs gruppe, hvor der er enighed om afgrænsningen af den skriftsamling, som troen hviler på, kan der opstå gnidninger. Som tekster betragtet er skriften genstand for fortolkning. I fortolkningen kunne teologerne forklare besværlige passager i skriften, blot var der ikke altid enighed om disse fortolkninger.

Det er projektets mål at belyse de processer i den tidlige kristendoms historie, der blev betydende for dannelsen af den nytestamentlige kanon.

Projektets etablering

Trofaste læsere af nyhedsbrevet vil være bekendt med projektets historie, men for nye læsere følger her en kort forklaring.

Antikken og kristendommen

I 1999 blev der på tværs af de daværende institutter indledt et samarbejde under overskriften "Antikken og kristendommen". Formålet var – bl.a. gennem månedlige seminarer – at bringe de forskere sammen, der i forvejen havde deres fokus på den antikke periode, for at man derved dels kunne høste et udbytte af hinandens ekspertise, dels fastholde antikken som et centralt forsknings- og uddannelsesfelt ved fakultetet.

Jøder, kristne og hedninger i antikken – Kritik og apologetik

I 2002 blev seminaret *Antikken og Kristendommen* af Det Teologiske Fakultets dekan tildelt status af fireårigt satsningsområde, nu under overskriften: *Jøder, kristne og hedninger i antikken – Kritik og apologetik*. Målet har været at diskutere aspekter ved den tidlige kristne og jødiske apologetik med særlig vægt på apologierne. Med status af satsningsområde fik projektet et økonomisk løft, som har muliggjort en udvidelse af aktiviteterne med internationale konferencer, løbende besøg af udenlandske gæsteforskere samt bogudgivelser.

Kampen om religiøse tekster i antikken

Temaet *Kampen om religiøse tekster i antikken*, der via Aarhus Universitets fokusområde *Religion som normsætter* er indlejret i Aarhus Universitets Udviklingskontrakt 2005-2009, ligger i naturlig forlængelse af det hidtidige arbejde i satsningsområdet. Det er således samme forskergruppe, der arbejder videre. I forskydningen af fokus fra apologetik til spørgsmålet om kanon og kampen om religiøse tekster vil temaets arbejde dels bestå i en analyse af historiske faktorer (A), dels i en metodisk og teoretisk refleksion (B). Begge dele har fokus på antikkens blivende betydning (C).

A. Kristendommens udvikling i antikken

Det er målet at belyse, hvilke faktorer der blev betydende for, at kristendommen dels udviklede en normativ skriftradition, dels forholdt sig til, hvordan denne tradition legitimt kunne fortolkes. Kristendommen udviklede sig fra en karismatisk bevægelse til at blive institutionelt mere organiseret. Den tætte binding til jødedommen ændrede karakter, og kristendommen blev mere synlig som selvstændig religion. Tillige udvikledes en række alternative udlægninger af kristendommen, hvilket skabte et behov for en autoritativ tekstsamling, bindende læreudsagn, regler, dogmer og en embedsstruktur.

Denne institutionsbestemte udvikling har sammen med en række mere anonyme processer haft betydning for den kristne kanondannelse. Mange tekster var allerede indfældet i en gudstjenestelig praksis samt i undervisning, hvilket bidrog til den kristne kanons udformning. Ligeledes er det betegnende, at religiøse grupper har konsolideret deres identitet og samtidig afgrænset sig fra andre religiøse og sociale grupper gennem favorisering af bestemte tekstsamlinger. Nogle tekster tillagdes en større grad af sandhed end andre. Det indebar, at bestemte tekster blev opfattet som normative og værdiskabende for den religiøse gruppes moral og verdensanskuelse. Den gudstjenestelige og sociale proces

betød i sidste instans, at de samme tekster fik betydning for de retningslinjer, hvorunder de kunne legitimeres deres egen berettigelse.

Med til udviklingen hørte en forskydning fra det mundtlige til det skriftlige. Fikseringen af sproget betød, at den skriftlige fortælling ikke i samme grad som den mundtlige kunne justeres efter tilhørernes forventninger. Vi finder den tendens i den historiske udvikling, at der opstod dissonans mellem en fortidig teksts udtryk og de værdier og anskuelser, der udvikledes i den efterfølgende tid. Som overvindelse af denne disharmoni og som led i legitimationen af tekstens normative status blev udviklingen af særlige fortolkningsstrategier nødvendig. Især fire forhold må i denne kontekst fremhæves:

1. Kristendommens forhold til jødedommen

Hvilken betydning havde den tidlige kristendoms binding til jødedommen for opfattelsen af de bibelske tekster? Hvordan var den jødiske bibel afgrænset? Hvad betyder det, at de kristne brugte skrifter af jødisk oprindelse?

2. Kristendommens forhold til den antikke græsk-romerske kultur

I hvor høj grad har relationen til den øvrige græsk-romerske kultur været medvirkende til at fokusere på dannelsen af en kristen skriftradition som alternativt dannelsesgrundlag? Hvordan påvirkede de antikke tek-

ster kristendommen? Disse spørgsmål omfatter både den kristne religions anvendelse af græsk filosofi og af græsk mytologi og ikonografi.

3. Kristendommens indflydelse på den græsk-romerske omverden

I hvor høj grad har de kristne skrifter påvirket græsk-romerske samfundsforhold såsom politik, jura og moral, og i hvilken udstrækning kan en sådan påvirkning tilskrives teksternes særlige, normative status?

4. Kristendommens udvikling hen imod ortodoksi

Ortodoksi forstås her som den dominerende kirkeinstitutionens lære. I den kristne tids første fase (1.-3. årh.) skyldtes konflikten mellem kirkens hovedretning og heterodokse fortolkninger (fx montanisme og gnostiske strømninger) uenighed om skriftens fiksering, dens kanoniske status samt fortolkning. Kilderne fra Nag Hammadi har bidraget til at kaste lys over fortolkning og teksternes betydning i forholdet mellem ortodoksi og hæresi. I den kristne histories anden fase (3.-6. årh.) herskede der derimod enighed om skriftens kanoniske status. Nu drejede konflikten sig alene om fortolkningen. Det førte til interne dogmatiske stridigheder. Disse fire forhold leder frem til en systematisk-teologisk diskussion af, hvornår der kan tales om legitim og berettiget fortolkning.

B. Centrale begreber og problemstillinger

Religiøs tekst, kanon og normativitet

Temaets arbejde omfatter teoretiske præciseringer af, hvad en religiøs tekst er, og hvad der kan forstås ved normativitet. Hvilke aspekter (form, indhold og brug) bidrager til at gøre en tekst til et religiøst skrift? Det må undersøges, om noget er mere normativt end andet, og om det alene sætter normer for den enkelte eller gruppen som helhed? Endelig må det afklares, om ideen om en teksts kanoniske status er afgørende for dens normativitet?

Der opstår en normativitetsdifference mellem kanonisk skrift og andre tekster, og derved også mellem kommenteret tekst og kommentar. Forholdet mellem tekst og kommentar skal således præciseres, ligesom det også må afklares, hvornår og hvorfor der opstår forskel i teksters normative status. Hvilken status har fx ikke-kanoniske tekster som hymner, salmer, symboler, bønner, ritualer og martyrbetretninger?

Religiøse grupper – forestillede samfund og institutionalisering

Der arbejdes med følgende antikke grupper: kristne, jøder, hedninger og kættere. Disse religiøse grupper vil blive beskrevet og diskuteret blandt andet ved hjælp af begrebet forestillede samfund (*Imagined*

Communities). Det er vigtigt at understrege, at begrebet *forestillet* ikke implicerer en mindre grad af virkelighedskarakter. Pointen er blot, at samfundet har sin virkelighedsstyrke i kraft af, at dets enkeltmedlemmer deler bestemte overbevisninger (fx fædreland, Guds menighed, det udvalgte folk).

Gennem anvendelse af begrebet, forestillede samfund, om de antikke religiøse grupper undgår vi at drage værdiladede og anakronistiske grænser mellem fx ortodoksi og hæresi, jødedom og kristendom, men lader grænsedragningen mellem disse grupper være afhængig af de antikke aktørers egne forestillinger.

Kampen

Etableringen af afgrænsede religiøse grupper i antikken var ofte præget af polemik. Undertiden var én eller flere af disse grupper udsat for forfølgelser. Kampen stod ofte om afgrænsning mellem de forskellige grupper, men også om, hvilke tekster der kunne bruges af den ene eller anden gruppe, til hvilke formål og med hvilken status.

Sådanne kampe blev ført både internt i de enkelte grupper og eksternt grupperne imellem. Kampenes mål og midler var undertiden defensive (konserverende/apologetiske), med sigte på at bevare kendte positioner, at fastholde den nuværende tilslutning til gruppen eller at forsvare den mod forfølgelse. Andre gange var kampens mål og midler of-

fensive (repressive/missionerende) med sigte på at overtage andre gruppers positioner (usurpation), undertrykke andre grupper eller vinde proselytter/konvertitter. Inden for antikkens religiøse grupper finder vi kamp om: 1) tekster; 2) den rette fortolkning; 3) skrifers betydning som normsætter. Det gælder også i forhold til alternative status- og autoritetskilder.

C. Antikkens blivende betydning

Temaets fokus er rettet mod kulturelle mønstre, der blev introduceret og udviklet i antikken, og som stadig kan siges at gøre sig gældende i en aktuel sammenhæng:

Grupper

Udviklingen af forestillinger om grupper, der går på tværs af etniske eller geografiske grænser. I forlængelse heraf vægtes fremkomsten af filosofier og religioner, der er principielt uafhængige af etniske og geografiske grænser, og således gør krav på universel gyldighed.

Skriftlighedens rolle

Skriftlighedens rolle i udformningen, afgrænsningen og konsolideringen af sådanne filosofiske skoler og religiøse bevægelser. Væsentlig i denne sammenhæng er fremkomsten af normative religiøse skrifter, der tilskrives universel gyldighed – ikke mindst kristne kanon- og symboldannelser.

Tekstfortolkning

Der indtræffer med skriftens fiksering i den antikke periode en forskydning eller en dissonans mellem de forestillinger, læseren og hans samtid gør sig, og en fortidig teksts ofte mytiske beskrivelser. Til retfærdiggørelse af sådanne teksters meningsfuldhed drog man nytte af tekstsemantiske overvejelser, og udviklede hermeneutiske strategier (fx allegoresen). Sådanne overvejelser blev fundament for al senere tekstteori.

Adskillelse af religion og politik

For antikkens grækere og romere var forbindelsen mellem religion og politik indiskutabel. Guderne opretholdt staten, hvis de blev æret på ret vis. Apologeterne argumenterede derimod for, at de kristne var politisk loyale, skønt de ikke tog del i den officielle kult. Apologeterne formulerede også et program for juridisk sikret religionsfrihed. Dette

program og adskillelsen af religion og politik blev ikke implementeret i datiden, men kom åndshistorisk til at præge senere europæisk tænkning.

Religion og moral

Traditionelt var græsk-romerske religiøse forestillinger og myter ikke snævert forbundet med moralske normer. Men i antik filosofisk og kristen tankegang blev religion og moral ligeså tæt og naturligt forbundne størrelser, som religion og politik traditionelt havde været det. Forbindelsen mellem religion og moral spiller fortsat en rolle i den moderne verden.

Jura og normative religiøse tekster

I grænsefeltet mellem politik, moral og religion finder vi spørgsmålet om forholdet mellem jura og normative religiøse tekster. Et spørgsmål der debatteredes i antikken, og som endnu er aktuelt.

Præsentation af ny international skriftserie og af det første bind heri

Ved David Brakke, Jörg Ulrich and Anders-Christian Jacobsen

Introduction to the series Early Christianity in the Context of Antiquity (ECCA)

It is a great pleasure to be able to present the first volume in the new series *ECCA*.

ECCA is one result of a fruitful cooperation among scholars in the field of *Antiquity and Christianity*. This collaboration took its beginning in the year 2000 at the University of Aarhus, Denmark, when a local group of scholars at the Faculty of Theology established a research seminar in the field of *Antiquity and Christianity*. This group was from the beginning interdisciplinary, consisting of scholars of religious studies, as well as historians, philologists and theologians. After a couple of years of introductory studies and planning, this group in 2002 presented a prospectus for a research project called *Jews, Pagans and Christians in Antiquity – Critique and Apologetics*. The project began in January 2003 and will run until January 2007. After that a new project with the title *The Discursive Fight over Religious Texts in Antiquity* will be introduced. The decisive turn in this history, which led to the founding of *ECCA*,

was the internationalising of the Aarhus project. During the work on apologetics the Aarhus group invited foreign scholars to contribute to the project in different ways, for example as guest professors, visiting scholars, speakers at seminars and conferences, and so on. In this way the local research project turned into an international project. We wanted to present the results from the project to the international scholarly community in a way that would do justice to the international level and profile of our research and would present the results from the projects as a coherent whole. The result of these considerations was the establishing of *ECCA*, which is published by Peter Lang.

ECCA, however, is not exclusively a place of publishing for scholars who are already part of the projects mentioned above. What began in Aarhus is now turning into an international network of scholars working in the field of *Antiquity and Christianity*, and we invite submissions from other scholars who are

part of or wish to join this wider conversation. An editorial board and an advisory board will carefully evaluate all manuscripts submitted to *ECCA* for quality of scholarship and coherence with the concept of *ECCA*.

ECCA wants to establish itself as a leading series of books in the field of *Antiquity and Christianity*. Choosing to describe the field of research by these terms, we are aware that we place *ECCA* in a long and outstanding tradition of research which, for example, has been represented by excellent publications like *Jahrbuch für Antike und Christentum*, *Reallexicon für Antike und Christentum* and *Zeitschrift für Antikes Christentum/Journal of Ancient Christianity*. However, *ECCA* is not tied to any of the concepts of *Antiquity and Christianity* which lie behind these publications. The editors of *ECCA* want to present a multifarious picture of religious and cultural relations in Antiquity by studying as many forms of ancient Christianity and as many forms of other antique and late antique religions as possible. But first and foremost we want the relations – positive and negative – between religions and cultures to be stressed in studies to be published in *ECCA*. The reason for this is a fundamental understanding of religion as a phenomenon which always functions and is expressed in relations of different kinds.

By using the expressions *Early Christianity* and *Antiquity* we do not want to give principal preference to any particular form of early Christianity as a standard by which other religious phenomena should be measured. We accentuate Christianity for two reasons. First, early forms of Christianity played a most decisive role in the transformations of society in the historical period that *ECCA* seeks to cover. Second, and more pragmatically, the different forms of early Christianity are a core interest for most of the participants in the research network behind *ECCA*. This raises the question of the temporal and geographical limits to our use of the term *Antiquity*. The period on which *ECCA* will concentrate is the period from about 200 B.C. until about 500 A.D, and thus *ECCA* does not include studies in the period of classical antiquity except when this period is dealt with as a precondition for understanding later periods. It also means that *ECCA* includes studies in the period just before the rise of Christianity and in the period which some scholars would prefer to call *Late Antiquity*. The geographical limits for our understanding of *Antiquity* are roughly defined as the borders of the Roman Empire in 31 B.C. However, studies dealing with religions from outside this area can be included in *ECCA* if these religions are studied with reference to their influence on religious

phenomenon inside the above defined area.

We are confident that *ECCA* fulfils the needs of the network for publishing its results, and we hope that it will also evoke the interest of our colleagues around the world

Preface to Beyond "Reception"

This first volume of *ECCA* contains selected contributions to an international conference arranged by the Aarhus project in January 2005. The title of the conference was *The Reception of Antique Religion and Culture in Judaism and Christianity*. The idea was to investigate how the processes of reception worked when Jews and Christians reused and integrated elements from ancient Greco-Roman traditions. The contributions deal with a number of concrete examples of processes of reception. Our hope was to get a better impression of such processes. We did not expect to find some general principles of reception but to be aware of concrete ways to handle the process of reception. As can be seen from the articles, the participants presented many different ways to treat the theme and many different aspects of the process of reception.

One of the reasons why the term *reception* was chosen as the leading concept in the investigations of the relations between the ancient Greco-Roman traditions and the developing forms of Judaism and Christianity was to stress the

who are working on topics covered by *ECCA*. It is thus our hope that *ECCA* will be a stimulating factor in the study of Early Christianity in the Context of Antiquity.

question whether the reuse of older religious and cultural elements most often is the result of pressure from the past or the result of the free choice of the agents of the new religious formations. Using the term *reception* could indicate the freedom of the agents of the new religions to receive and reuse those parts of the older religious forms which they wanted. Using the word *tradition* to describe the reuse of elements of older cultural and religious forms could indicate that the traditions of the past were forced upon the new religions. The introduction of the term *reception* was thus meant as a way to get beyond the concept of *tradition*.

However, the discussions at the conference showed that the term *reception* was not ideal to describe the relation between the ancient Greco-Roman traditions and the rising Judaism and Christianity. The main problem in using the term *reception* seems to be that this concept includes an idea that religious and cultural traditions are blocks which have well defined borders. Reception is then understood as taking something

from one block of religion and culture and bringing it into another – often chronologically later – block. This ordinary understanding of the relations between religions and cultures in the antique and late antique period must be questioned. This was a common opinion at the conference. There were of course different opinions about how radical consequences one should draw of this critique of the traditional paradigm. Some of the participants opted for a quite radical conclusion claiming that we hardly can talk about Jews and Christians, Greeks and Romans and so on as clearly distinct religious groups in antiquity. Others were more hesitant to go that far, and talked instead about, for example, overlapping communities. However, all agreed that Jews and Christians were deeply involved in the Greco-Roman society in many different ways. They shared beliefs, opinions, practices and so on with non-Jews and non-Christians. The term *reception* did not make this point

clear enough. Unfortunately the conference did not manage to find another single term to be used instead of the term *reception*. For this reason we have chosen the title *Beyond "Reception"* for the present volume. This title thus indicates that the lectures and the discussions at the conference pointed beyond the implications of the term *reception* to an understanding of the communication of cultural and religious ideas and practices without the notion of fixed religious and cultural communities without any "overlap".

The present volume contains twelve contributions which are all rewritten versions of lectures delivered and discussed at the conference. The conference was organised in a way which left from 30-45 minutes of discussion of each contribution. The discussions were initiated by prepared responses from one of the participants. Thus the articles in their present form have all benefited from these quite intensive discussions.

Præsentation af antologi: Til forsvar for kristendommen – tidlige kristne apologeter

Ved Jakob Engberg

Under denne titel udkom den 24. oktober 2006 tredje bind i skriftserien *Antikken og Kristendommen* på Forlaget Anis, udgivelsen blev støttet af *Aarhus Universitets Forskningsfond*. Flere af deltagerne i forskningsprojektet har bidraget til denne antologi (se nedenfor), som er redigeret af Jakob Engberg, Anders-Christian Jacobsen og Jörg Ulrich.

Det aktuelle tredje bind præsenterer både for kollegaer og et alment interesseret publikum i Norden nogle af frugterne af fakultetets fireårige satsningsområde (2003-2007), *Jøder, Kristne og Hedninge i Antikken – Kritik og Apologetik*. Dette projekt har undersøgt udvekslingen af synspunkter mellem forskellige religiøse og kulturelle grupperinger i antikken. Centralt i denne udveksling stod de tidlige kristne apologetiske forfatterskaber, som præsenteres og analyseres i denne antologi. Antologien indeholder 12 artikler fordelt på fire dele.

I del I giver Jörg Ulrich en introduktion til apologi i antikken, en oversigt over de tidlige apologeter og hovedlinierne i deres tænkning. Jörg Ulrich diskuterer forfatterskabernes kontekst, en pluralistisk religiøs kultur; han gør rede for, at

eftertiden ofte har bedømt apologeternes skrifter ret negativt, som teologisk uinteressante eller endog illegitime i deres forsvar for kristendommen på omverdenens præmisser; endelig argumenterer han for, at apologeterne har fået fornyet relevans, fordi kirkerne i Europa atter befinder sig i religiøst pluralistiske samfund.

Del II er antologiens hoveddel og består af ni artikler, som hver omhandler et af de tidlige kristne apologetiske forfatterskaber: *Aristides* af Nils Arne Pedersen, *Justin Martyr* af Jörg Ulrich, *Tatian – apologet og kætter* af René Falkenberg, *Athenagoras* af Anders-Christian Jacobsen, *Theofilus* af Jakob Engberg, *Himmelbåren i verden: en studie i Diognetbrevet* af Anders Klostergaard Petersen, *Klemens af Alexandria* af Jesper Hyl Dahl, *Tertullian* af Niels Willert og *Minucius Felix* af Svend Erik Mathiasen. De ni artikler viser på den ene side, at kristen apologetik var et mangfoldigt fænomen omfattende filosofiske dialoger og skrifter adresseret til kejsere, romerske embedsmænd, navngivne hedenske bekendte af apologeterne og den hedenske offentlighed. På den anden side fremgår det af artiklerne, at der stil og genreforskelle til

trods var en betydelig kontinuitet i apologeternes forsvarende og missionerende sigte og i deres argumentation.

Del III består af en artikel og et appendiks. I artiklen analyserer Jakob Engberg de relativt få overleverede samtidige udsagn om kristne og kristendom af hedenske forfattere. Analysen viser en nøje overensstemmelse mellem omverdenens kritik af kristendommen og apologeternes forsvar. Appendiks består af danske oversættelser af de i artiklen analyserede passager. Hermed bringes der for første gang på dansk et overblik over de tidligste udsagn af udenforstående græ-

kere og romere om kristendommen, noget som også internationalt er sjældent.

I del IV analyserer Marie Gregers Verdoner, hvordan Euseb opfattede og brugte apologeterne og deres skrifter i *Kirkehistorien*. Hun argumenterer for, at Euseb som den første kirkehistoriker ikke kun har "oplyst" os om den tidligste kristendoms historie, men også præget den måde, hvorpå eftertiden har opfattet perioden, kirken og forskellige oldkirkelige fænomener herunder apologeterne som en gruppe af forfattere, der kan adskilles fra andre oldkirkelige forfattere.

Præsentation af adjungeret professor Jörg Ulrich

Ved Jörg Ulrich

Mein Name ist Jörg Ulrich, ich bin 1960 geboren und habe in Deutschland (Hamburg, Bethel, Tübingen) und England (Durham) Theologie studiert. Seit Abschluss meines Vikariats 1990 bin ich Pfarrer der ev.-luth. Kirche. Die akademische Laufbahn habe ich zunächst in Erlangen eingeschlagen, wo ich am Lehrstuhl von Hanns Christof Brennecke meine Dissertation (Die Anfänge der abendländischen Rezeption des Nizänums, 1993) und meine Habilitation (Euseb von Caesarea und die Juden, 1997) angefertigt habe. Darüber hinaus liegen etwa 150 weitere Publikationen aus dem Bereich der Alten Kirchengeschich-

te vor. Als weiteren Forschungsschwerpunkt neben der Patristik habe ich mich dann auch mit dem Mittelalter (v.a. 12. Jh.) beschäftigt. Nach Lehrstuhlvertretungen in Bayreuth und Jena wurde ich im Jahre 2002 Professor für Kirchengeschichte in Kiel und wechselte bald darauf an die Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Zurzeit arbeite ich an einer Kommentierung der Apologie(n) Justins des Märtyrers und an verschiedenen anderen Projekten.

Seit 2003 arbeite ich regelmäßig beim Apologetikforschungsprojekt der Universität Aarhus mit. Ich habe an verschiedenen Seminaren mitgewirkt und Vorträge über Justin

und über Eusebius von Caesarea gehalten. Die Zusammenarbeit mit der Universität Aarhus hat sich so positiv entwickelt, dass eine eigene Schriftenreihe (Early Christianity in the Context of Antiquity) ins Leben gerufen worden ist, die ich mit Anders-Christian Lund Jacobsen (Aarhus) und David Brakke (Bloomington, USA) gemeinsam herausgebe und deren erster Band im August erscheint. Im Zusammenhang des Forschungsprojekts, in das eine große Zahl internationaler Forscher eingebunden ist, komme ich mittlerweile regelmäßig nach Aarhus, teilweise zu Kongressen, teilweise zu eigenen Forschungsaufenthalten, teilweise zu Vorträgen im Rahmen des Projekts.

Præsentation af adjungeret professor Einar Thomassen

Ved Einar Thomassen

Jeg er født i Bergen i 1951, leste klassiske språk på Bergen Katedralskole og tok magistergraden i religionshistorie ved Universitetet i Bergen i 1977. I 1982 avla jeg PhD-graden ved universitetet i St Andrews i Skottland. Etter å ha vært ansatt noen år i Uppsala og Oslo, vendte jeg i 1993 tilbake til Bergen for å tiltre et professorat i religionsvitenskap, som jeg fremdeles innehar.

Min forskning var tidlig orientert mot det bibliotek av koptiske håndskrifter som ble oppdaget i Nag Hammadi i 1945, og som for alvor

Wichtig ist mir darüber hinaus, auch an der „normalen“ Lehre teilzunehmen, so dass ich 1x im Jahr auch die BA / MA Studenten der Universität Aarhus in der Alten Kirchengeschichte unterrichte.

Meine Aufgabe als adjungeret professor in Aarhus ist zunächst bis Ende 2010 zeitlich begrenzt. Ich halte das für einen guten Zeitraum, der lang genug ist, um durch regelmäßige Kooperation die bestehenden Kontakte weiter zu vertiefen und eine internationale, überkonfessionelle und fächerübergreifende Zusammenarbeit durchzuführen, die für alle Beteiligten fruchtbar sein wird. Ich freue mich deshalb auf meine Arbeit in Aarhus in den nächsten Jahren.

ble tilgjengelig for forskerne på 1960- og 1970-tallet. Det store flertall av disse skriftene representerer en “gnostisk” forståelse av kristendommen. De gir oss derfor et direkte innblikk i former for kristendom som var utbredte i oldtiden, men som bukket under i kampen om den rette lære i senantikken. Å arbeide med disse “kjetterske” skrifterne er et spennende tydningsarbeid i seg selv, men de reiser også videre spørsmål om kristendommens tilblivelseshistorie. For en religionshistoriker finnes det ingen «rett lære» som sådan, bare et

mangfold av mer eller mindre konkurrerende tolkningsretninger. Det er interessant å prøve å forstå hvorfor noen av retningene overlever og seirer, mens andre går til grunne. De senere årene har jeg derfor også vært opptatt av selve forestillingene om ortodoksi og kjetteri og hvordan disse kunne oppstå i antikkens kristendom. Det er ikke til å komme bort fra at "ortodokse" kristne teologer var langt mindre tolerante overfor religiøst mangfold enn hva som var vanlig i antikkens religiøse verden for øvrig.

Som religionshistoriker arbeider man over et bredt felt. I årenes løp har jeg derfor undervist og publisert arbeider også innenfor andre deler av antikkens religionshistorie, om islam (bl.a. islamsk mystikk), og om teoretiske emner som bl.a. hermeneutikk, synkretisme og ritualteori. Det er etter min oppfatning ingen motsetning mellom religionsvitenskapens komparative og teoretisk-prinsipielle erkjennelsesinteresser på den ene side, og det historisk-filologiske spesialstudium på den annen side. Ut fra det grunnsyn at det allmenne alltid viser seg i det konkrete, har det bestandig vært mitt mål å kombinere de to, på en slik måte at endog det strikteste filologiske tolkningsarbeid alltid er informert av underliggende religionsanalytiske anliggender – selv om det ikke alltid eksplisitt gis be-

skjed om det. Dette forsøkte jeg i min nyeste bok, som omhandler valentinianerne, den best kjente kristen-gnostiske bevegelsen i antikken (*The Spiritual Seed: The Church of the "Valentinians"* [Leiden: Brill, 2006]). Her ønsker jeg å beskrive valentinianismen ikke som en serie isolerte tekstfragmenter, men å rekonstruere den som en dynamisk helhet, der mytisk tenkning, filosofi, ritualer og sosial selvoppfatning utgjør et sammenhengende religiøst system i stadig bevegelse.

Det forskningsmiljø vi har i Bergen (PROAK, <http://www.hf.uib.no/i/ikrr/proak/>), har klare felles forskningsinteresser med det som finnes ved Teologisk Fakultet i Århus på det tidlig-kristne område. Det gjelder ikke minst interessen for møtet mellom ulike religioner og spenningen mellom religiøs pluralisme og ensretting i antikken. Vi har dessuten allerede et meget godt samarbeid i mer spesialiserte, og meget vellykkede Nordic Nag Hammadi and Gnosticism Network, finansiert av NordForsk. Derfor er jeg meget glad for utnevnelsen til adjungeret professor i Århus, som gjør det mulig å videreutvikle vårt samarbeid og dele våre kunnskaper på dette meget spennende og aktuelle forskningsområde

Præsentation af samarbejde med finsk forskningsprojekt: The Faces of the other – Otherness in the Greco-Roman world

Ved Maijastina Kahlos

The research project *The Faces of the other – Otherness in the Greco-Roman world* focuses on the perception of the otherness – other peoples or religions – in Greco-Roman Antiquity. The research group consists of four Finnish scholars: the researcher in charge is Maijastina Kahlos (Academy research fellow in Dept. of Classics, University of Helsinki), the other three members are PhD students Päivi Collander (in Dept. of History, University of Turku), Markus Mertaniemi and Marika Rauhala (both in Dept. of History, University of Oulu).

Kahlos has worked on Christian-pagan debate and dialogue in 360-430 and her monograph on the subject is forthcoming in 2006 (*Christian and Pagan Cultures c. 330-430 – Debate and Dialogue* to be published by Ashgate). She works now on the transformation of Christian polemical strategies in 300-340 in her research project *From Defence to Assault*.

For further information, see <http://www.maijastinakahlos.net/b/homepage/research/from-defence-to-assault>.

The post-graduate members of the team prepare their doctoral

dissertations within the project: Collander on the alleged kingship of the Huns, Mertaniemi on the image of the church in 260-303 and Rauhala on the image of Cybele until the Roman period. The Finnish Academy is now funding the project.

For further information, see the homepage of the *Faces* project <http://www.maijastinakahlos.net/b/homepage/research/the-faces-of-the-other>.

The project *Faces* will trace the roots of the argumentation about religious or ethnic otherness within European civilization. Moreover, the project *Faces* participates in the current discussion on Greek and Roman identities and the others of the Greco-Roman world. The major contribution of our project to the scholarship of the Greco-Roman antiquity will be the application of the historical research of images. One of the basic assumptions of the *Faces* is that the image of the other reveals more of the creators of the image than of the object portrayed. Thus, the attention is paid to the writers, their audiences and their society, not the objects as such.

The project will publish a collection of academic articles in co-operation with the Aarhus project. This collection of articles (with a provisional name *The faces of the other – Otherness in the late Roman world*) focuses on attitudes towards other religions and peoples in Greco-Roman Antiquity, with a special attention to the Late Roman period. The book will be divided into two sections “The religions of others” and “‘Barbarians’ as others”. The Finnish group will prepare articles on Christians, ‘pagans’, the worshippers of Cybele, ‘barbarians’ as well as the Persians as others whereas the Aarhus group will possibly

contribute to the book on heretics, Gnostics, Arians and Jews as others. A joint seminar connected with the book project will probably be organized.

All the members of the research group *Faces* had the pleasant opportunity to visit Aarhus in May, 2006 and enjoy the Danish hospitality. They participated in the seminar “Religious Conflicts and Exchanges in Antiquity and Today” organized by the Theological Faculty. Kahlos and Mertaniemi delivered papers in this seminar. The future co-operation between the Finnish and Danish projects was planned during the visit.

Præsentation af samarbejde med: The Nordic Nag Hammadi and Gnosticism Network

Ved Jesper Hyldahl

Nært beslægtet med fokusområdet *Religion som normsætter*, tema 1: *Kampen om religiøse tekster i antikken*, har der siden 2003 eksisteret et nordisk forum for studiet af de koptisk-gnostiske tekster fra bl.a. Nag Hammadi. Projektet, der er finansieret af NordForsk, ledes af prof. Antti Marjanen (Helsinki Universitet), lektor Nils Arne Pedersen (Aarhus Universitet) og prof. Einar Thomassen (Bergen Universitet). Projektet afholder årligt et ugentligt seminar, især møntet på ph.d.-studerende og andre forskere fra

de nordiske universiteter. Budgettet tillader tilmed invitation af anerkendte gæstprofessorer. Som et tegn på seminarernes høje standard, oplever vi en stadig stigende interesse og repræsentation fra den øvrige internationale forskerverden, således at der er ved at være ligevægt mellem antallet af nordiske deltagere og deltagere fra den øvrige verden. Seminarerne er struktureret dels om en fælles læsning og drøftelse af en udvalgt koptisk tekst, dels om fremlæggelse og diskussion af specifikke oplæg fra flere af deltagerne. Dette år

læste vi under ledelse af prof. Stephen Emmel det nyligt udkomne *Judas' evangelium*, en tekst, der endnu er upåvirket af videnskabelige fortolkninger. Det var oprindeligt besluttet at mødes i Kairo, men et øjeblikks modvilje i visse muslimske kredse mod især danske borgere, tvang os til at opgive Kairo. I stedet blev mødet holdt i Bergen i august.

Som et signal om netværkets tematiske tilknytning til fokusområdet, har fokusområdet i maj 2006 haft besøg af prof. Einar Thomassen, der også er adjungeret professor ved Aarhus Universitet. Thomassen har i særlig grad forsket i den valentinianske gnosis og har for nylig udgivet *The spiritual*

seed: the church of the "Valentinians" (Leiden/Boston: Brill, 2006). Under sit besøg holdt Einar Thomassen en fakultetsforelæsning om valentinianerne (Valentiniansk kristologi og soteriologi – et misforstået kapitel i kirkehistorien?), samt to seminarer: et specialseminar med læsning af det koptiske *Rheginos' brev*, der berører opstandelsestanken, og et seminar med titlen "Normativitet og ortodoksi i det 2. århundrede". Vi er meget taknemmelige for dette input fra den internationale forskerverden. Det er medvirkende til at placere fokusområdets arbejde på et højt internationalt niveau.

Præsentation af gæstende ph.d.-stipendiat Bart Vanden Auweele

Ved Bart Vanden Auweele

Siden august har jeg været tilknyttet det teologiske fakultet som gæst og har deltaget i fokusområdets seminarer. Man har bedt mig om i dette nummer kort at præsentere mig selv.

Jeg hedder Bart Vanden Auweele og kommer oprindeligt fra Brygge. Jeg har i Belgien studeret teologi, religionsvidenskab og orientalsk filologi i Leuven og Louvain-la-Neuve. I Tyskland har jeg læst et halvt års teologi ved universitetet i Tübingen. Jeg er nu i gang med en ph.d. ved Université Catholique de Louvain-la-Neuve (Belgien), men har valgt at flytte til Danmark, da

min kone er dansk og skulle afslutte sin uddannelse med Pastoral Seminariet. Temaet for mit ph.d.-projekt er begrebet "nytte" eller "nyttighed" som hermeneutisk kriterium i Gregorius af Nyssas bibelinterpretation.

Udgangspunktet for mit projekt er Gregorius' tilgang til forholdet mellem læser og tekst samt denne tilgang sat op overfor enkelte nyere hermeneutiske tendenser (f.eks. reader response criticism, ethical criticism). Gregorius af Nyssa er fortolkeren par excellence af en åbenbaringsforståelse, der har sine rødder i såvel de bibelske skrifter

som i den klassiske litteraturteori og filosofi.

Gregorius af Nyssas nyttebegreb må ses i forhold til den specifikke åbenbaringsforståelse, som var resultatet af hans polemik med arianeren Eunomius. Gregorius ser Bibelen som en "parole adressée", der forudsætter læserens engagement i teksten, men samtidigt erkender han, at Skriften som menneskeord ikke udsiger Guds væsen og derfor ikke umiddelbart kan betragtes som Guds Ord. Åbenbaring er for ham mere en dynamisk proces, der sker, idet Skriften læses. Teksten tilbyder læseren åndelig føde i hans/hendes søgen hen imod Gud: "Via Højsangen leder Salomo på mystisk vis tanken ind i den guddommelige helligdom, for det, der her bogstaveligt er beskrevet som et bryllup, betyder spirituelt set foreningen af den menneskelige sjæl med det guddommelige".¹

At læse Bibelen som en *lectio divina* betyder for Gregorius at træde ind i en omvendelsesproces og er begyndelsen på en åndelig vækst. Såvel Skrift som læser vokser i denne proces – den samme læser tilbydes således på forskellige tidspunkter i sin åndelige vækst forskellige forståelser af den samme

bibelske tekst. I mit forskningsprojekt prøver jeg på den ene side at udforske de soteriologiske og ekklesiologiske dimensioner i Gregorius af Nyssas hermeneutik, og på den anden side prøver jeg at vurdere dette syns konsekvenser i hans eksegetiske og homiletiske praksis.

Fokusområdet er for mig utroligt spændende. Det giver mig en mulighed for at fortsætte en refleksion over det særegne ved en kristen skriftforståelse i senantikken, og det forekommer mig at være interessant at se på, hvordan min problemstilling angående "nytte"-begrebet forholder sig til forskningsgruppens angående kanon og normativitet. Jeg håber, at deltagelsen i denne gruppe på én gang vil give mig muligheden for at fordybe mig yderligere i mit projekts tema samt bidrage til fokusområdet.

¹ H. LANGERBECK, *Gregorii Nysseni Opera* 6, Leiden, 1960, p. 22, 19 – 23, 1. Min forskning finder sted inden for et større forskningsprojekt ved det teologiske fakultet i Louvain-la-Neuve, der omhandler Højsangens tolkningshistorie. Se også:

<http://www.hecc.ucl.ac.be/canticum/canticorum.htm>.

Præsentation af gæstende ph.d.-stipendiat Jennifer Hart

Ved Jennifer Hart

Greetings to you all.

My name is Jennifer Hart and I am here at the University of Aarhus as visiting, foreign PhD student. I am from the US, where I attend Indiana University in Bloomington Indiana and am currently a candidate for my doctoral degree in Religious Studies. At the moment I am in the midst of writing my dissertation on the Mandaeans and the way in which the expansion of Islam into the Persian Empire influenced the development of Mandaean religious identity. My interest in the Mandaeans stems from a more general study of Iranian religions prior to Islam, as well as from research on religion and religious pluralism in the Mediterranean during late antiquity. I am also interested in the use of narrative and myth in the process of identity formation.

I will be visiting the Faculty of Theology at the University of Aarhus for six months, from September 2006 until February 2007. I do hope, however, to extend my stay for an additional few months if circumstances allow it. While at the Faculty I am exploring the roles played by two characters, Miriai and Yahia, in Mandaean literature.

These characters are of interest because they seem to be rooted in the Christian figures of Mary the mother of Jesus and John the Baptist, and in the past their appearance in Mandaean literature has been interpreted as evidence of Mandaeism's relationship with Christianity and Judaism. I wish to challenge the traditional approach to the study of Miriai and Yahia by also considering how Islam might factor into Mandaeism's portrayal of them. Specifically I intend to argue that there is evidence in the Mandaean texts that suggests the inclusion of Jewish and Christian figures in Mandaean literature may have been influenced by an attempt by the Mandaeans to reformulate their religious identity in response to the expansion of Islam.

I also hope that while I am at the Faculty I will have the opportunity to contribute to the new project on the canonization of Jewish and Christian literature.

I invite anyone who is interested in my project or in my visit to the University of Aarhus in general to contact me. I would be happy to speak with you about either of these things in greater detail.

Resumé af andre danske og internationale gæsteforelæsnings- og -seminarer 2005/2006

Ved Jakob Engberg

Ud over de ovenfor beskrevne besøg af faste samarbejdspartnere (Jörg Ulrich, Halle-Wittenberg; Einar Thomassen, Bergen og forskergruppen under ledelse af Maijastina Kahlos, Helsinki) og ud over vores egne tekstlæsningsseminarer har vi siden sidste nyhedsbrev haft glæde af en række andre gæsteforelæsnings- og -seminarer.

I september 2005 var prof. Judith Lieu, Kings College gæsteforsker ved fakultetet i 14 dage. Herunder holdt hun gæsteforelæsnings- og ledte seminarer om målgruppen for apologetiske skrifter og om kvinder i apologetiske skrifter. Judith Lieu argumenterede for, at de apologetiske skrifter, som var adresseret til ikke-kristne, reelt næsten udelukkende blev læst af kristne og reelt kun var intenderet sådanne indforståede læsere. Hermed bidrog hun til debatten om en problemstilling, som også optager og fortsat skiller de faste deltagere i forskningsprojektet.

September var en travl måned, for her afholdt vi yderligere et symposium over to dage med emnet Athanasios og Euseb som apologeter med oplæg af Professor Jörg Ulrich; Post. Doc. Sebastian Morlet, Sorbonne; Dr. Uta Heil, Graz; Lektor Anders-Christian Jacobsen

og Marie Gregers Verdoner. Oplægsholderne diskuterede, hvordan den bedring i de kristnes forhold til kejsermagten, som fulgte med den konstantinske vending, påvirkede og afspejlede i de to forfatters apologetiske skrifter: Det juridiske og politiske forsvar i forhold til en fjendtlig statsmagt kunne lægges til side til fordel for et forsvar i forhold til mere erkendelsesteoretiske indvendinger overfor kristne dogmer eller skrifter og til fordel for argumentation af missionerende eller opbyggelig karakter. Af oplæggene og den efterfølgende diskussion blev det klart, at styrkelsen af disse argumentationsformer kun var relativ, idet de byggede videre på en tradition for missionerende og opbyggelig argumentation fra den tidligste apologetiske litteratur.

Den 21.-25. november gæstedes forskningsprojektet af professor Christoph Riedweg, Zürich, som i en række seminarer analyserede den senere hedenske antikristne polemik repræsenteret i Porfyr og Kejser Julians skrifter og Cyril af Alexandrias svar i *Contra Iulianum*. Af Riedwegs oplæg og den efterfølgende debat fremgik det, at Porfyrs og Julians kritik såvel som Cyrils svar havde rødder i tidligere polemik mellem kristne og hedninger

(forbindelsen til Kelsos og Origenes var særlig tydelig), men at Porfyr og navnlig Julian havde et større reelt kendskab til den kristendom, de kritiserede, et kendskab som for Julians vedkommende også kom til at præge de religiøse reformer, han ønskede at fremme, således at disse blev en art hedenskab i kristianiseret iklædning.

I tre seminarer i foråret 2006 analyserede tre gæster Dr. Gerd Haverling, Göteborg, Lektor Sten Ebbesen, København og Lektor Arne Søby Christensen, København, bl.a. en række senantikke hedenske forfattere, der følte deres verden truet af, at kristendommen nu var blevet majoritetsreligionen og den dominerende verdens-tolkning i Romerriget. I forhold til de hidtidige apologetiske tekster vi har læst, var rollerne altså her byttet om. Under titlen, *Symmachus og Striden om Victoria-alteret* analyserede Gerd Haverling den hedenske senator Symmachus' forsøg på at forsvare og få tilladelse til at genindføre traditionel romersk kult. Symmachus' argumenter var klassiske i forhold til antikkens hedenske religiøse forestillinger, idet han hævdede, at denne kult havde bragt verden under romernes herredømme og havde afværget udefrakommende fjenders anslag i fortiden og derfor også ville være i stand til at gøre det i fremtiden. Filosofen Simplicius' liv og forfatterskab i 6. århundrede blev diskuteret af Sten Ebbesen. Med

kejser Justins lukningen af Akademiet i Athen i år 529 søgte Simplicius og en håndfuld andre filosoffer eksil hos Justins fjende, Sassaniderkongen, Khosrow I. Ved fredsslutningen i 532 udvirkede Khosrow, at disse filosoffer, der øjensynligt havde fået hjemve, kunne returnere til Romerriget, hvor Simplicius genoptog sin forfattervirksomhed. Simplicius bestræbte sig ifølge Sten Ebbesen på at harmonisere Platon og Aristoteles' filosofi. I den efterfølgende debat blev det bemærket, at denne harmonisering kunne tolkes som et forsvar overfor kristne apologeters velkendte påpegning af, at de hedenske filosofers indbyrdes uenighed beviser den hedenske filosofis utilstrækkelighed. Det mest offensive og selvsikre af de efterkonstantinske forsvar for det hedenske verdensbillede blev præsenteret af Arne Søby Christensen i et foredrag om senantik hedensk antikristen historiografi. Hos bl.a. Zosimos kunne kristendommen fortsat præsenteres som en stor ulykke for Romerriget og "Den Første Kristne Kejser", Konstantin, som et umoralsk menneske i sine drifters vold, som kun tilsluttede sig kristendommen, fordi han forgæves havde søgt soning for sine synder hos de traditionelle guder.

I maj og september 2006 blev det i to seminarer over et par dage diskuteret, hvordan og i hvilket omfang den antikke debat mellem

hedninger og kristne dannede og danner grundlag for nyere tids religionskritik og for aktuel debat og polemik mellem forskellige religiøse grupperinger. De to seminarer bød på foredrag af Markus Mertaniemi, Helsingfors; Maijastina Kahlos; Peter Widmann; Inge Liengaard og en serie af foredrag og seminarer af Professor Wolfram Kinzig, Bonn. Det blev konkluderet, at der er flere interessante og frugtbare sammenligningsmuligheder mellem antikke og moderne religionsdialoger og polemikker, og at dette ikke beror på en tilfældighed, men bl.a. skyldes, at forfattere i tidlig moderne tid direkte knyttede an til den antikke

debat, som de kendte gennem egne studier. Samtidig blev det påpeget, at forbindelsen til den antikke debat ikke bestod i og aldrig kan bestå i en ureflekteret og passiv overtagelse af antikke positioner, men at antikkens argumenter og argumentationsformer blev, bliver og bør blive aktivt omtolket i forhold til nye og anderledes kulturelle og samfundsmæssige sammenhænge.

De mange udefrakommende besøg har altså aktivt og konstruktivt bidraget til at nå det kollektive forskningsprojekts målsætninger.

Præsentation af program for 2007: Konference og forskningsplan

Ved Anders-Christian Jacobsen

Konference: Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken – Kritik og apologetik

Som det allerede vil være mange bekendt, afholdes der en international konference med ovennævnte titel. Konferencen afslutter forskningsprojektet af samme navn.

Konferencen finder sted mandag d. 22. januar – fredag d. 26. januar 2007. I forlængelse af konferencen afholdes der et ph.d.-seminar, som finder sted fredag d. 26. januar med afrejse lørdag d. 27. januar. Konferencens program kan ses på <http://www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/jkh/program/konference-januar07/finconf22-26jan07>. Der er endnu få ledige pladser på konferencen. Prisen for deltagelse er 325 euro.

Tilmelding kan foregå til Anders-Christian Jacobsen (alj@teo.au.dk) så længe, der er ledige pladser.

Forskningsplan

Forskningsplan for projektet *Kampen om religiøse tekster i antikken* med program over kommende seminarer, foredrag og internationale besøg kan ses på fokusområdets hjemmeside:

<http://www.relnorm.au.dk/tema1/projektbeskrivelse/plan2007-09> .

Gæsteforskere i foråret 2007

Ved Anders-Christian Jacobsen

I foråret og sommeren 2007 gæster prof. Karla Pollmann, Sct. Andrews og prof. Lorenzo Perrone, Bologna Det Teologiske Fakultet som gæsteforskere i projektet *Kampen om religiøse tekster i antikken*. Karla Pollmann er i Århus fra den 1. maj til den 1. september og Lorenzo Perrone fra midten af maj til midten af juli. Begge professorer deltager i og bidrager til forskningsprojektets aktiviteter, ligesom de begge vil lede masterclasses for ph.d.-studerende og specialestuderende og deltage som gæsteundervisere i den ordinære undervisning på bachelor- og kandidatniveau.

Karla Pollmann

Karla Pollmann er født og uddannet i Tyskland. Hun har mastergrader i klassiske sprog, pædagogik og teologi, er ph.d. i klassiske sprog og har skrevet habilitation om Augustins hermeneutik. Hun har haft forskellige stillinger ved tyske universiteter og er nu professor i Klassiske Studier på Sct. Andrews University i Skotland, og har desuden haft flere gæsteforskerstillinger. Pollmann har en omfattende videnskabelig produktion bag sig, og hun er medlem af internationale redaktionskomiteer og videnskabelige udvalg. I øjeblikket leder hun et større forskningsprojekt om Augustin-receptionen fra 430-2000. Yderligere information er at finde på Karla Pollmanns hjemmeside <http://www.st-andrews.ac.uk/classics/people/pollmann.shtml>.

Lorenzo Perrone

Lorenzo Perrone har gennem en længere årrække været professor i klassiske sprog og litteratur ved Universitetet i Pisa. Siden 2004 har han været professor inden for samme felt ved universitetet i Bologna. I den første del af sin videnskabelige karriere arbejdede Perrone især med Palæstinas kirke- og teologihistorie i 5. og 6. århundrede, herunder f.eks. den monastiske bevægelse i Palæstina og de kristologiske stridigheders historie. I de seneste år har han især beskæftiget sig med Origenesstudier. Han er således leder af en stor italiensk forskergruppe, der samarbejder under temaet *Origenes og den alexandrinske tradition*, og han må betragtes som nestor i den internationale Origenes-forskning og den væsentligste drivkraft bag de internationale Origenes-konferencer, der afholdes hvert fjerde år. Perrone har publiceret en lang række bøger, editioner og artikler, og han har haft flere gæsteforskerstillinger ved anerkendte universiteter bl.a. i Heidelberg og Berlin. Perrones videnskabelige aktiviteter kan studeres nærmere på hans hjemmeside <http://www2.classics.unibo.it/Organico/profili/perrone.html>.

Det er en stor gevinst for vort forskningsprojekt, at vi gennem længere tid kan knytte disse to yderst kompetente forskere til projektet. At det er muligt skyldes en større økonomisk bevilling fra rektor ved Aarhus Universitet. Vi ser frem til besøget, og samtidig inviterer vi alle – ikke mindst ph.d.-studerende og doktorander, der måtte være interesserede i at deltage i aktiviteterne i forbindelse med Perrones og Pollmanns besøg, til at komme til Århus. Et nærmere program for seminarer og andre aktiviteter vil foreligge i begyndelsen af 2007

